

Tema 12. Programes generals d'intervenció: Programa de preparació de permisos. Programa de sortides programades. Programa de prevenció de suïcidis. Programa d'intervenció en règim tancat. Programes de competència psicosocial. Sistema d'avaluació i motivació

Esquema

- I. Programa de preparació de permisos
- II. Programa de sortides programades
- III. Programa de prevenció de suïcidis
- IV. Programa d'intervenció en règim tancat
- V. Programes de competència psicosocial
- VI. Sistema d'avaluació i motivació continuada

Introducció

Us presentem a continuació un seguit de programes d'intervenció que contribueixen a millorar les necessitats d'intervenció dels interns i de les internes dels centres penitenciaris catalans. Aquests programes, d'ampli abast, són aplicables a tots els centres de règim ordinari i alguns, en centres oberts. Una menció especial té el Programa d'intervenció en règim tancat que es circumscriu als centres que tenen unitats o departaments de règim tancat.

I. Programa de preparació de permisos

Els permisos de sortida han de ser entesos com una mesura de gestió del risc i com una eina més del tractament individualitzat dels interns. En aquest sentit, els Programes individuals de tractament (PIT) han de contenir les previsions de sortides i aquestes sortides han d'estar inserides plenament i de manera coherent en el pla d'execució de la condemna. Els permisos, doncs, a banda de ser una eina potent de tractament, tenen un paper altament motivador en el desenvolupament dels PIT de l'intern/a i són un reforçador d'espectre general per aconseguir la correcta evolució personal que s'espera.

Per optimitzar una bona preparació dels permisos de sortida i com a eina de preparació prèvia a la vida en llibertat, es va dissenyar l'anomenat *Programa de preparació de permisos* (PPP). Al llarg del Programa s'ofereixen eines, estratègies i pautes de comportament que poden millorar el gaudiment de permisos i reduir els riscos, tant els que podrien suposar una involució en el tractament, com els que podrien tenir a veure amb la reincidència delictiva.

El PPP s'inclou com a subprograma en el vigent Programa marc d'organització curricular dels centres penitenciaris (PMOC), i queda inserit dins de l'àmbit del context jurídic, social i cultural, de l'àrea de Societat i Ciutadania i del Programa d'apropament al medi social/penitenciari. Està prevista una intervenció grupal d'unes 54 hores en total; tanmateix, aquestes 54 hores generalment es distribueixen en 24-36 sessions

d'una hora i mitja de durada i la resta es desenvolupa en un format de seguiment individual (planificació i/o seguiment dels permisos). Les sessions grupals generalment són impartides per professionals de tots els àmbits de la rehabilitació segons temàtica i disciplina.

Els destinataris del Programa són interns i internes que tenen propers els requisits objectius per gaudir de permisos o ja tenen aquests requisits objectius (una quarta part de la condemna i bona conducta) i que l'equip multidisciplinari així ho hagi programat al seu PIT.

Els objectius que persegueix el Programa són els següents:

1. Preparar a l'intern per a un contacte amb l'exterior gradual.
2. Determinar objectius individuals que cal assolir durant els permisos.
3. Planificar la consecució d'aquests objectius d'acord amb el temps disponible i d'acord amb el projecte personal.
4. Preveure els aspectes que poden provocar incidències negatives i dotar-los de mesures de control.
5. Fer seguiment de la pràctica a l'exterior de les habilitats o dels aprenentatges adquirits.
6. Informar sobre la xarxa de recursos comunitaris disponibles i susceptibles de ser utilitzats durant els permisos.
7. Informar de les conseqüències personals i legals del mal ús dels permisos.
8. Abordar individualment cada cas.

La metodologia d'intervenció grupal busca la participació activa en els exercicis pràctics que es plantegen a les sessions. A més de la part formativa que imparteix el professional, es pretén que els interns, a través de tècniques de discussió i raonament crític, siguin capaços de planificar d'una manera temporalitzada els objectius personals, familiars i socials que volen aconseguir durant els permisos, buscant la coherència amb el seu Programa individualitzat de tractament i el consens amb els professionals.

També es considera imprescindible que s'aprenquin a controlar els aspectes que poden provocar incidències negatives, detectar els riscos personals, socials, temporals i espacials i preveure mesures per corregir-los, incloent els recursos externs dels quals poden disposar (socials, comunitaris i d'emergència). És per això que en la part del programa més instructiva s'informa sobre les conseqüències de tot tipus (legals, personals, per a tercers, etc.) que pot suposar un mal ús del gaudiment de permisos, i es consensua un contracte conductual personalitzat, que pretén afavorir el compromís de l'intern i potser fins i tot del seu entorn social (algun referent extern, per exemple).

Una vegada hagin gaudit del permís, caldrà reflexionar en el si del grup sobre l'assoliment d'objectius i la posada en pràctica de les estratègies previstes, i ratificar i/o rectificar les mesures i els continguts de la propera sortida.

II. Programa de sortides programades

Les sortides programades i els permisos ordinaris de fins a 48 hores que pot autoritzar el Centre Directiu, i els permisos ordinaris de més de 48 hores que pot autoritzar el jutge de vigilància penitenciària constitueixen d'una manera gradual l'eina facilitadora del contacte progressiu a l'exterior, fins que aquest pugui permetre un pas a un règim de vida més obert, i finalment la llibertat. Així, les sortides programades són una eina que s'ha incorporat a múltiples programes de rehabilitació, amb l'objectiu de fer un apropament a l'exterior amb una supervisió i un control més grans, i com a fórmula prèvia a l'aprovació d'altres sortides de més durada, amb un sentit de progressivitat en el tractament.

Els requisits legals per poder proposar les sortides programades es troben recollits a l'article 114 del Reglament penitenciari (RP) i són els següents:

1. Per a la realització d'activitats específiques de tractament es poden organitzar sortides programades destinades als interns que ofereixin garanties de fer-ne un ús correcte i adequat.
2. En tot cas, els interns han de ser acompanyats per personal del centre penitenciari o d'altres institucions o per voluntaris que habitualment facin activitats relacionades amb el tractament penitenciari dels reclusos.
3. Els requisits necessaris per concedir sortides programades són els que estableix l'article 154 d'aquest Reglament per als permisos ordinaris de sortida (classificats en segon o tercer grau, sempre que hagin extingit la quarta part de la condemna o condemnes i no tinguin mala conducta).
4. Les sortides programades han de ser proposades per la Junta de Tractament, que ha de sol·licitar l'aprovació del centre directiu i l'autorització posterior del jutge de vigilància en els supòsits en els quals la sortida, per la durada i pel grau de classificació de l'intern, sigui competència d'aquest òrgan judicial.
5. Com a regla general, la durada de les sortides programades no ha de ser superior a dos dies i, en cap cas, no es computen dins dels límits que estableix l'article 154 per als permisos ordinaris.
6. En les sortides programades s'han d'adoptar en cada cas les mesures oportunes referents a la forma i al mitjà de trasllat, i també les mesures de seguretat corresponents.

Els objectius que persegueixen les sortides programades, respecte de la rehabilitació, són:

1. Observar el desenvolupament i millores conductuals de l'intern en el medi social, amb acompanyament i supervisió.
2. Practicar en el medi natural els aprenentatges i habilitats adquirits en el medi penitenciari, per tal de possibilitar-ne la generalització.
3. Potenciar els vincles prosocials de l'intern posant-lo en contacte amb diferents institucions, associacions o entitats de l'entorn.
4. Fomentar la convivència en grup en un marc aliè a la institució.
5. Dotar de continuïtat el tractament iniciat afavorint el coneixement directe i la utilització de recursos comunitaris, de caire ocupacional, laboral, formatiu i

- terapèutic, entre d'altres.
6. Potenciar un ús més normalitzat del temps lliure i d'oci i possibilitar la participació dels interns en diverses manifestacions culturals, esportives o d'esbarjo del medi social.
 7. Afavorir les relacions familiars en els casos en què el delicte o l'estada a presó hagin produït una desestructuració familiar important.
 8. Incentivar el nivell de responsabilitat i d'autonomia personal en l'execució d'objectius de tractament.
 9. Reforçar les fites assolides i l'evolució positiva dels interns, i també motivar per al canvi.
 10. Oferir canals de normalització i desinstitucionalització dels interns.

Podem distingir entre sortides programades d'intervenció i sortides programades motivacionals. Les *sortides programades d'intervenció* són les que es duen a terme dins del contingut curricular d'un programa educatiu o de tractament, i sempre en les activitats marcades com a principals dins del PIT (de drogodependències, de tractament especialitzat, de recursos comunitaris, familiars, laborals o de formació reglada). Les *sortides programades motivacionals* són les previstes en l'RP com a recompenses (art. 263), o les relacionades amb les activitats complementàries del pla de treball de l'intern. Habitualment tenen un caràcter lúdic o de lleure. Han d'estar associades necessàriament a l'avaluació duta a terme a través del Sistema d'avaluació i motivació continuada (obtenció de nivells A o B durant el trimestre anterior).

El procediment per proposar sortides programades és el següent:

1. Se seleccionen els interns que compleixen els requisits legals especificats anteriorment i que reuneixin les garanties necessàries. La selecció dels interns ha d'estar directament relacionada amb l'objectiu i modalitat de la sortida.
2. L'equip multidisciplinari haurà hagut de planificar i programar prèviament un itinerari per cada intern amb el tipus de sortides que ha de dur a terme i la temporalitat (PIT).
3. De cada sortida programada s'ha de fer una avaluació sobre la presència o absència de determinats factors de risc, tant pel que fa al perfil dels interns participants (a través del RisCarvi), com pel que fa a les característiques de la mateixa sortida (lloc on es duu a terme la sortida, horari, mitjà de transport, nombre i tipus d'acompanyants, nombre d'interns, previsibilitat de la sortida per parts dels interns i barreja d'interns de diferents mòduls).
4. La proposta i planificació de la sortida programada s'ha d'incloure en l'Ordre del dia de la Junta de Tractament, que haurà de valorar els objectius, el tipus de sortida proposada i les mesures de seguretat i control més adients, segons el nivell de risc resultant. La proposta s'ha de trametre al Servei de Classificació amb un temps mínim d'una setmana abans de la data de realització.

Habitualment no es recomana fer sortides amb un nombre superior a deu interns. La ràtio de professionals per nombre d'interns ha de ser, en general, d'un professional per cada tres o quatre interns. Aquesta ràtio canvia a un professional per cada un o dos interns quan apareguin els factors següents: si hi ha un 50% d'interns que surten per primera vegada de sortida programada sense haver sortit anteriorment de permís, o

quan un o diversos dels interns participants tinguin un historial delictiu o conductual problemàtic, o quan només participi un professional a la sortida.

Com a mesures de seguretat, durant l'execució de la sortida programada no està permès beure alcohol, no contactar amb familiars o coneguts durant la sortida (si no n'és l'objectiu), els professionals s'han de mantenir alerta als indicadors de disfuncionalitat de la sortida, cal mantenir sempre els interns en el camp visual dels acompanyants, sempre que sigui possible s'han utilitzar itineraris diferents a l'anada i a la tornada al centre, no s'ha de demorar el retorn respecte de l'horari previst i cal planificar especialment el retorn al centre en els casos de sortides amb horari nocturn. En tornar al centre penitenciari, els interns han de ser escorcollats novament en reingressar quan, a judici del professional responsable de la sortida, hi hagi indicadors que ho aconsellin. En cas de tenir sospites d'un possible consum de drogues o alcohol durant la sortida, el professional responsable ha de demanar la realització immediata de la prova de test d'alcoholèmia o d'analítiques d'orina per mitjà de tires reactives.

III. Programa de prevenció de suïcidis

La complexa detecció de possibles situacions de perill o risc per a la vida o la integritat física de les persones, per la seva imprevisibilitat, és un dels reptes més importants de la intervenció penitenciària en l'extensió més àmplia de l'actuació en matèria de sanitat, rehabilitació i vigilància. El Programa marc de conductes autolesives i prevenció de suïcidis és un programa general que descriu una sèrie d'objectius i procediments d'intervenció, en els quals implica diversos àmbits professionals.

Així, els objectius generals del Programa són la detecció de grups de risc i la prevenció de les conductes autolesives greus. Són condicions diferenciades de cada centre penitenciari, que cal valorar en la prevenció i actuació davant de les conductes de suïcidi, les variables relatives a: població a la que acull (homes, dones, joves, adults, preventius, condemnats, etc.); característiques arquitectòniques (modernitat de les instal·lacions, sistemes de control, amuntegament, aïllament, etc.); recursos professionals disponibles (de vigilància, de rehabilitació, etc.), i el disseny programàtic de la classificació interior (àrees especialitzades, fases progressives, etc.), entre d'altres.

La Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat va analitzar, retrospectivament, la incidència del suïcidi en les presons catalanes de 1990 a 2005 i la conclusió més important d'aquest estudi apuntava que només el factor d'*ingrés a presó* per si sol suposava l'esdeveniment de risc de conducta autolesiva més important. Aquest estudi va analitzar les variables que intervenen en aquest problema per tal d'ampliar, introduir o establir nous plans i protocols preventius. Les més rellevants, s'agrupen en:

- Variables personals: agressivitat/impulsivitat, baixa tolerància a la frustració, incapacitat per expressar emocions, antecedents familiars i psicopatologia.

- Situació penal penitenciària: presó preventiva, primer ingrés a presó i primer període d'estada a presó, determinats perfils delictius i situació de pèrdua de beneficis penitenciaris.
- Esdeveniments crítics: malaltia inguarible o amb pronòstic desfavorable, mort o malaltia d'un familiar proper, crisi econòmica, ruptura de parella i notificació d'una condemna no ajustada a l'expectativa de l'intern.

Els protocols de prevenció i intervenció en conductes autolesives tenen en compte aquests factors com a senyals d'alerta. Cal dir, però, que, des de la implantació dels protocols d'avaluació RisCanvi (vegeu el tema 14), s'avalua el criteri *violència autodirigida*. La pretensió de l'avaluació d'aquest criteri és fer una vetlla permanent (com a mínim cada sis mesos o quan apareix un esdeveniment crític) del pronòstic de risc de suïcidi, per valorar-lo com a baix, moderat o alt. Aquest instrument d'avaluació permet afinar els pronòstics en població que fins ara podia quedar fora de l'atenció en aquests tipus de conductes.

El Programa marc i els diferents protocols que tenen una 'vigència obligada a tots i cada un dels centres penitenciaris orienten tot un seguit d'estratègies de detecció, prevenció i intervenció en el cas de risc de suïcidi. Les intervencions són graduades i tenen en compte el risc objectivat en el sentit d'aplicar-se una estratègia d'intervenció o una altra'. Així doncs, des de l'acompanyament per part d'un altre intern, la retirada d'objectes de la cel·la, més atenció, fins a la derivació a serveis de psiquiatria, etc. serien algunes de les mesures que es podrien prendre.

És l'objectiu dels Serveis Penitenciaris 'impulsar, estudiar, revisar i actualitzar les intervencions que es fan en aquest àmbit. La darrera revisió es va fer l'any 2006, i actualment es té l'encàrrec de fer una revisió a fons de les actuacions generals en matèria de prevenció de suïcidis. L'objectiu final és reeditar el Programa marc de prevenció de suïcidis vigent i oferir un nou programa amb els coneixements i millores que al llarg dels anys s'han anat coneixent.

IV. Programa d'intervenció en règim tancat

El règim tancat és 'aplicable, segons el que estableixen els articles 89 i 96 RP, als interns extremament perillosos o manifestament inadaptats als règims ordinari i obert que necessitin una intervenció més intensiva i controlada. Cal, per tant, establir un sistema d'intervenció en aquest règim que garanteixi la seguretat i la convivència, i a la vegada que potenciï l'aprenentatge de conductes prosocials en els interns i la seva adaptació posterior al règim ordinari.

La Direcció General de Serveis Penitenciaris va dictar la Circular 5/2001, per la qual s'aprova el Programa marc d'intervenció a les unitats i als departaments de règim tancat dels centres penitenciaris de Catalunya, amb els objectius següents:

1. Unificar els criteris bàsics del sistema organitzatiu de fases progressives entre les diferents unitats de règim tancat.

2. Unificar els criteris d'aplicació de les modalitats de vida del règim tancat, i també la seva temporalització, revisió i els criteris d'aixecament.
3. Establir un currículum d'activitats d'intervenció per a aquestes unitats específicament dirigides a les conductes problemàtiques.
4. Establir diferents itineraris d'activitats de rehabilitació i modalitats de vida segons la tipologia dels interns d'aquestes unitats.
5. Proposar alternatives a l'aplicació del règim tancat, especialment l'aplicació de l'article 100.2 RP.
6. Establir processos de reintegració dels interns dins el règim ordinari, tant d'intervenció específica com d'aplicació de l'article 100.2 RP.
7. Assignar a un equip estable i especialitzat de professionals de rehabilitació la intervenció en aquesta àrea.
8. Predir l'aplicació del règim tancat i intervenir-hi preventivament (reduint-ne el risc) ' (sobretot a les unitats d'estabilització conductual).

L'article 91 RP determina la possibilitat de diferenciar dues modalitats de vida per als interns classificats en primer grau: una per als interns amb un marcat nivell d'inadaptació al règim ordinari i una altra per als interns protagonistes d'alteracions regimentals molt greus. És aquesta diferenciació la que permet adequar l'oferta d'activitats a la consecució de diferents objectius de rehabilitació, segons la modalitat de vida i la tipologia dels motius que van originar l'aplicació del règim tancat.

1. Modalitat de vida en aplicació de l'article 93

S'aplica la modalitat de vida prevista en l'article 93 RP, amb caràcter absolutament excepcional (i s'ha de revisar com a màxim cada tres mesos, sense que això comporti necessàriament passar a règim ordinari), amb motiu de l'emissió de conductes que han posat en perill la vida o la integritat física d'altres persones (agressivitat extrema, violència exagerada i no reactiva o defensiva), per intents de fuga o d'evasió des de l'interior del centre penitenciari si hi concorren circumstàncies d'especial perill per a la vida o la integritat física de les persones, o en el cas d'interns que hagin estat protagonistes, líders o inductors d'alteracions de règim molt greus, desordres col·lectius o amotinaments.

L'objectiu principal de la modalitat de vida prevista en l'article 93 és la recuperació conductual de l'intern fins a paràmetres de convivència que permetin l'aplicació de la modalitat de vida establerta en l'article 94. L'objectiu operatiu de rehabilitació és eliminar els factors personals de perillositat extrema, entesa com l'emissió de conductes de gravetat i d'alts nivells d'agressivitat, que poden posar en perill la vida o la integritat d'altres persones.

Els interns amb aplicació de la modalitat prevista en l'article 93 han de tenir un règim diferencial de vida fins al moment que l'equip multidisciplinari proposi el canvi a la modalitat de vida de l'article 94.

Així, els interns als quals els sigui aplicable la modalitat de vida prevista en l'article 93 RP tenen un règim de vida altament restrictiu pel que fa a horaris, activitats, contacte

amb 'altres interns, moviments i escorcolls, per tal de mantenir les mesures de control necessàries per garantir l'ordre i la convivència adequada en el departament, amb dispositius com el control de moviments o la vigilància específica.

La rehabilitació en règim tancat s'ha de concebre i organitzar com una modalitat d'intervenció especialitzada, i els objectius d'intervenció en la modalitat de vida de l'article 93 s'ajusten a les necessitats regimentals d'aquesta modalitat de vida. La planificació d'activitats, des de l'àmbit del tractament especialitzat, haurà de preveure, almenys, la intervenció en les àrees següents: agressivitat, afrontament de conflictes, autocontrol emocional, maneig de l'estrès i tolerància a la frustració.

2. Modalitat de vida de l'article 94

S'aplica la modalitat de vida prevista en l'article 94 RP, com a règim general tancat, amb una durada inicial de tres mesos, en tots els casos que no estiguin inclosos en els motius d'aplicació de l'article 94 llarg o article 93. Així, és aplicable aquesta modalitat de règim tancat en els casos en què s'observi una inadaptació manifesta al règim ordinari, objectivada en l'acumulació d'expedients disciplinaris en un període temporal breu, quan es confisca a l'intern una quantitat de droga prou important per suposar que es pretenia destinar al tràfic a l'interior del centre, o quan es troba en possessió d'una arma de fabricació artesanal d'alta potencialitat, susceptible d'ocasionar danys greus a la integritat física de les persones.

S'aplica la modalitat de vida prevista en l'article 94 RP, amb una durada inicial de sis mesos (tot i que en els interns preventius, de conformitat amb el que disposa l'article 98 RP cal fer-ne una revisió preceptiva tres mesos després d'aplicar el règim tancat), quan l'intern té una participació secundària en desordres col·lectius (entesa com les conductes de seguiment d'amotinaments o desordres que han protagonitzat o liderat clarament altres interns), quan protagonitza una agressió física greu (excloent els criteris d'aplicació de l'article 93), o en intents de fuga o d'evasió des de l'interior del centre penitenciari, reeixits o no, sense que hi concorrin circumstàncies especials d'agressivitat o perill per a la integritat física de les persones.

L'objectiu principal de la modalitat de vida de l'article 94 és la recuperació conductual de l'intern fins a paràmetres de convivència que permetin la progressió al règim ordinari. L'objectiu operatiu de rehabilitació és proporcionar els recursos personals que permetin aquesta adaptació a la vida ordinària.

Els interns amb aplicació de la modalitat prevista en l'article 94 (siguin de durada curta o llarga) han de seguir un sistema de classificació interior progressiu d'un període inicial i dues fases.

El programa de classificació interior dels departaments tancats en la modalitat de vida de l'article 94 s'ha d'organitzar de conformitat amb un sistema progressiu, format per un període inicial d'avaluació seguit de dues fases d'execució (de durada diferent segons sigui modalitat curta o llarga), cadascun amb unes contingències determinades

(hores de vida en comú, activitats grupals, nombre d'interns, hores de pati, trucades telefòniques, comunicacions, etc.):

- a) *Període inicial* (quinze dies): moment d'acollida, informació, suport i realització d'una avaluació funcional de les conductes problemàtiques del subjecte amb la finalitat de crear el PIT.
- b) *Fase 1* (programa llarg: dos mesos i mig; programa curt: un mes): moment d'intervenció intensiva per tal d'aconseguir que el subjecte compregui les claus principals del funcionament de la seva conducta problemàtica i motivar-lo envers el canvi, ensenyant estratègies d'autoobservació i d'autocontrol.
- c) *Fase 2* (programa llarg: tres mesos; programa curt: un mes i mig): període en què es persegueix establir i mantenir els objectius assolits en el règim tancat i potenciar-ne la generalització al règim ordinari.

Les conductes que poden originar l'aplicació del règim tancat en la modalitat de l'article 94 solen respondre a tres perfils diferenciats d'interns, que han de motivar unes intervencions especialitzades:

- Problemàtica mental: intervenció en coordinació amb els professionals de salut (psiquiatres), segons les característiques del cas concret.
- Inadaptació a la normativa: entrenament en tècniques de resolució de problemes, maneig de l'estrès i entrenament en habilitats socials.
- Drogodependència activa: abordatge de la drogodependència segons l'estadi de canvi en què es trobi l'intern, és a dir, reducció de riscos, programa motivacional, procés de desintoxicació, intervenció per al manteniment de l'abstinència o prevenció de recaigudes.

El període de revisió de la modalitat de vida és de tres mesos per a l'article 94 curt i de sis mesos per a l'article 94 llarg, atenent la superació de les fases de classificació interior, en els diferents terminis. D'altra banda, la Junta de Tractament també ha de valorar la fase d'assignació i totes les revisions preceptives i pertinents de fase, segons criteris d'assistència i rendiment a les activitats i d'adaptació conductual a la normativa.

A banda de les activitats d'intervenció més específiques del règim tancat, en aquests departaments també formen part del currículum d'activitats la formació escolar, les activitats d'educació no formal, les activitats esportives, els tallers productius (en aquells centres on hi hagi possibilitats infraestructurals).

La finalitat última en tots els casos és aconseguir la progressió a règim ordinari en el mínim temps possible i amb les màximes garanties d'adaptació. Quan la Junta de Tractament proposi la progressió de grau també ha de valorar la unitat de destinació de l'intern que sigui més idònia per a l'abordatge de les seves característiques individuals.

V. Programes de competència psicosocial

Gendreau, Ross i Fabiano (1986, Canadà) van compilar i revisar la investigació científica i els programes de tractament per a delinqüents. Van distingir entre *cognició impersonal* (habilitats del pensament relatives al món físic) i *cognició interpersonal* (capacitats per relacionar-se amb altres persones i resoldre problemes en situacions socials) com a habilitats cognitives clau, en les quals molts delinqüents presenten mancances per a una bona adaptació social.

Així, factors com els dèficits d'autocontrol i l'elevada impulsivitat, l'estil cognitiu externalista (atribuir la responsabilitat dels seus problemes i de la seva pròpia conducta a factors aliens a ells), el pensament concret (dificultats per desenvolupar el pensament abstracte, necessari per a conceptes com *justícia* o *igualtat*), la rigidesa conceptual (reiterar les mateixes solucions per a problemes similars, encara que no hagin funcionat en el passat), les dificultats en la resolució cognitiva de problemes interpersonals (dificultats a l'hora d'identificar un possible problema d'interacció social i de preveure'n possibles solucions i conseqüències), l'egocentrisme i la manca d'empatia (dificultats per tenir una perspectiva social que els permeti ser més empàtics), valors disocials (es considera si quelcom està bé o malament, especialment en funció de les conseqüències per a un mateix) o dificultats en el raonament crític (dificultats per fer autocrítica de la pròpia conducta i manera de pensar i dificultats per aprendre a partir dels errors dels altres) tenen molt a veure amb l'aparició i el manteniment de les conductes delictives.

La investigació duta a terme per Robert Ross el 1980 havia revelat que gairebé tots els programes de tractament efectius compartien almenys una característica comuna: alguna de les tècniques que s'empraven estava dirigida a modificar l'estil de pensament del delinqüent (el raonament, les atribucions, les autoavaluacions, les expectatives, la capacitat comprensiva o els valors). De fet, l'entrenament en competències cognitivoconductuals s'ha revelat com el model més eficaç d'actuació, i els objectius dels programes de competència psicossocial es poden resumir en els punts següents:

1. Produir un desenvolupament de la cognició interpersonal.
2. Augmentar la capacitat de comprendre el punt de vista i els sentiments dels altres.
3. Entrenar per pensar de manera crítica.
4. Resoldre amb estratègies més eficaces els problemes socials o interpersonals.
5. Explorar els propis valors i la comprensió del món.
6. Desenvolupar interpretacions alternatives sobre les normes i obligacions socials.

Aquest model cognitiu va desenvolupar un programa integrat i exhaustiu d'intervenció: el Programa de competència psicossocial, ideat per Ross i Fabiano (Reasoning & Rehabilitation, 1986) que ha sigut aplicat al sistema penitenciari del Canadà, dels Estats Units, del Regne Unit, de Suècia, de Noruega... i d'Espanya, on s'utilitza la versió adaptada per Garrido i els seus col·laboradors el 1988, amb la denominació de Programa de pensament prosocial. Els components o mòduls del Programa són els següents:

1. *Autocontrol*: entrena els subjectes en l'habilitat de parar-se a pensar abans d'actuar, valorant diferents alternatives de comportament. En gran manera,

l'adaptació social depèn de l'habilitat per respondre davant un conflicte interpersonal de manera que no susciti una activació emocional excessiva, per mantenir o reduir el nivell d'activació davant situacions provocadores i per aplicar les habilitats cognitives encara que l'activitat emocional sigui elevada (còlera, por, ansietat i sobreexcitació). Les tècniques d'autocontrol emocional que s'utilitzen són: autoobservació i autoregistre, control d'estímuls, entrenament en respostes alternatives incompatibles amb la conducta problema, *role-playing*, contractes de contingències, autoreforç, administració del temps, autoinstruccions, autodiàleg controlat i tècnica del control central (relaxació).

2. *Reestructuració cognitiva*: la tècnica de la reestructuració cognitiva pretén ajudar els subjectes perquè s'adonin de les seves construccions cognitives errònies, i també de la interdependència entre les seves estructures de pensament distorsionat, les seves emocions excessives i els seus comportaments delictius. Es desenvolupa en quatre etapes: etapa educativa sobre el mètode d'anàlisi i interpretació dels problemes; etapa d'entrenament en autoobservació i autoregistre de pensaments automàtics; primera fase d'aplicació en què s'examinen i es sotmeten a prova de realitat els pensaments automàtics, i segona fase d'aplicació, en la qual s'identifiquen patrons de pensament que constitueixen els esquemes bàsics de pensament del subjecte, per tal d'identificar-los i transformar-los. Per això, s'utilitzen diferents estratègies: reatribució, recerca de solucions alternatives, qüestionament de l'evidència, tècnica de la triple columna, descentrament i contrast de prediccions catastròfiques.
3. *Habilitats socials*: l'entrenament en habilitats socials consisteix en l'aprenentatge d'una sèrie de comportaments específics per interaccionar positivament en situacions socials, de manera que augmenti la capacitat dels subjectes per influir en el seu ambient de manera positiva, obtenir resultats gratificants per a ells i els altres (acceptació i reforç), i respondre apropiadament a les demandes dels altres. Aquest entrenament segueix el model d'aprenentatge estructurat de Goldstein, que es divideix en cinc mòduls: habilitats bàsiques de conversa; habilitats avançades de conversa: expressió; habilitats avançades de conversa: respondre a altres; habilitats de planificació, i habilitats alternatives a l'agressió.
4. *Habilitats de resolució de problemes interpersonals*: l'entrenament en solució de problemes pretén ensenyar habilitats cognitives i conductuals que possibilitin desenvolupar una aproximació general als problemes i a la seva solució. S'ensenyà que les situacions problemàtiques són part de l'existència diària, i que és possible enfrontar-s'hi amb eficàcia en la majoria de les ocasions, i també a inhibir la tendència tant a no fer res, com a respondre seguint el primer impuls. S'analitzen els problemes interpersonals per comprendre'ls i considerar valors, conductes i sentiments dels altres, i per reconèixer la manera com el comportament propi afecta els altres i perquè aquests responen de la manera que ho fan. Amb aquesta tècnica s'ensenyen i es practiquen les habilitats següents: reconèixer problemes; identificar els problemes (separar fets d'opinions); recopilar tota la informació; definir el problema transformant-lo en paraules; comunicació verbal i no verbal; generar totes les possibles solucions; considerar totes les

conseqüències; simular (*role-playing*) les opcions per obtenir les conseqüències desitjades; decidir la millor opció i comunicació assertiva.

5. *Pensament creatiu o lateral*: en la tècnica del pensament creatiu es pretén ensenyar a pensar en alternatives de resposta i a generar idees noves, en contrast amb el pensament convencional o lineal que tendeix a inhibir-les, per la seva dependència de patrons cognitius fixos. Es tracta d'un conjunt d'instruments de pensament desenvolupats per estimular l'individu a aplicar estratègies creatives a diferents situacions. Aquestes estratègies o habilitats són les següents: considerar els aspectes positius, negatius i interessants d'una idea; considerar tots els factors; elaborar regles; conseqüències a curt i llarg termini; establir metes; planificar; generar alternatives, possibilitats i eleccions; establir prioritats; prendre decisions, i considerar els punts de vista dels altres.
6. *Raonament crític*: s'enseny a pensar de manera més lògica, objectiva i racional, sense deformar els fets o externalitzar la culpa d'allò que succeeix. L'entrenament en raonament crític pretén que els participants desenvolupin la seva curiositat intel·lectual, objectivitat, flexibilitat, «sensatesa de judici» i respecte per altres punts de vista. L'entrenament implica discussions en grup, en què els participants practiquen les habilitats en quatre àrees: persuasió (habilitat per avaluar críticament les idees presentades pels altres); errors de pensament (habilitats per detectar errors en el pensament que porten a conclusions equivocades); assumpcions, fets i inferències (habilitat per comprovar els conceptes bàsics emprats, de manera que es pugui comprendre plenament el que s'està dient), i ampliació de mires (habilitat per suspendre el judici i considerar altres arguments i punts de vista abans d'arribar a una conclusió).
7. *Adopció d'una perspectiva social*: l'objectiu bàsic d'aquesta tècnica és el desenvolupament de l'adopció d'una perspectiva social, és a dir, considerar punts de vista, sentiments i pensaments de les altres persones (empatia). S'intenta canviar la visió egocèntrica del món que presenten molts delinqüents i substituir-la per una perspectiva en la qual es prenguin en consideració les necessitats dels altres.
8. *Desenvolupament de valors*: aquesta tècnica consisteix a exposar als subjectes una sèrie de conflictes cognitius i socials, mitjançant situacions o dilemes morals en els quals entren en oposició les solucions pròpies amb les dels altres. El procés de la tècnica del raonament moral segueix el següent procés: presentació d'un dilema moral (una situació imaginària o viscuda per algun membre del grup en la qual entren en conflicte legítim diferents perspectives sobre el que els personatges de la situació haurien de fer); reflexió sobre el dilema i decisió raonada sobre l'acció que cal dur a terme; discussió en petits grups sobre les raons existents a favor i en contra de les diferents propostes d'actuació, i reflexió sobre la postura personal.

Posteriorment a l'aparició i implantació del paquet de programes de Ross i Fabiano, s'han anat desenvolupant altres programes de competències psicosocials que aborden de manera més específica aspectes cognitius rellevants que tenen a veure amb

l'aparició de conductes violentes i/o delictives. Així, als centres penitenciaris s'han anat incorporant programes protocolitzats, publicats i posats en funcionament en el medi penitenciari, una vegada han estat validats per la Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat (entrenament en resolució de problemes i conducta delictiva de McGuire, programa CALM, etc.).

El Programa marc d'organització curricular vigent, fonamentalment en l'àmbit de la salut i desenvolupament personal, de l'àrea de desenvolupament del pensament prosocial, agrupa diferents programes sota el paraigua dels quals s'inclouen les intervencions comentades anteriorment i que tenen a veure amb la millora de la competència social. Així, els subprogrames de desenvolupament moral i de valors, autocontrol emocional, desenvolupament del pensament, educació emocional, habilitats socials, etc. donen el contingut exprés a aquesta intervenció global entesa com a programa de pensament prosocial.

Aquesta intervenció grupal generalment està liderada pels educadors socials i pels psicòlegs, els quals segons el contingut del subprograma preparen les sessions grupals.

IV. Sistema d'avaluació i motivació continuada

L'entrada en vigor del nou Codi penal de l'any 1995 va ocasionar canvis substancials en la realitat penitenciària. La desaparició del benefici de les redempcions (reducció de condemna per treballs i per bona conducta) va motivar la necessitat d'emprar nous mecanismes de motivació continuada cap al tractament i cap a l'adaptació conductual. Així es va idear el Sistema d'avaluació i motivació continuada, com una eina per:

1. Proposar les recompenses recollides en l'article 263 RP: comunicacions especials i extraordinàries addicionals; beques d'estudi; donació de llibres i altres instruments de participació en les activitats culturals i recreatives del centre; prioritat en la participació en sortides programades per a la realització d'activitats culturals; reduccions de les sancions imposades; premis en metàl·lic; notes meritòries, i qualsevol altre recompensa de caràcter anàleg a les anteriors.
2. Motivar el compromís de l'intern amb el seu tractament i el compliment del PIT.
3. Proposar els beneficis penitenciaris previstos en l'article 202.2 RP: l'avançament a les dues terceres parts de la condemna de la llibertat condicional i la petició d'indult particular.

La Circular inclou especificitats d'avaluació i gestió de recompenses per al règim ordinari i per al règim obert, alhora que preveu la necessitat d'una adaptació del programa per a la població de joves.

L'avaluació es fa trimestralment, sobre tres àrees bàsiques: àrea 1 d'activitats, àrea 2 de conducta penitenciària i àrea 3 de sortides a l'exterior. Cada àrea que s'avalua té associat un nombre determinat de crèdits. En totes les àrees la puntuació màxima és de 45 crèdits i la mínima de 0. No hi ha puntuacions negatives.

1. *Àrea d'activitats*: es compon del PIT de l'intern, que ha d'estar format per una o diverses activitats principals i d'altres de complementàries. Aquest ha de ser elaborat i revisat per l'equip multidisciplinari en els diferents moments pertinents de la vida penitenciària de l'intern.

Es considera que l'*activitat principal* queda definida pels objectius de treball essencials del PIT, a partir de les variables etiològiques del delictes, necessitats formatives, econòmiques o laborals. Les *activitats complementàries* són les que completen el PIT de l'intern i es determinen a partir dels interessos que té. La Circular inclou una llista d'activitats que es poden considerar principals i complementàries.

Es valora l'assistència, el rendiment i l'actitud en les diverses activitats segons els criteris de la Circular 2/92 sobre redempció de penes pel treball. El professional que avalua aquests paràmetres de les activitats és el mateix que les desenvolupa.

2. *L'àrea de conducta penitenciària*: es valora a partir de dos instruments bàsics, les *notificacions de fets positius* (són les conductes dels interns relacionades directament amb l'assoliment dels objectius del tractament i de la convivència als centres penitenciaris, mesurades en vint indicadors observables que pot registrar qualsevol professional que ho presenciï) i els *expedients disciplinaris* (es valora la presència o no de sancions disciplinàries). El personal que presta serveis de vigilància als centres penitenciaris és l'encarregat, prioritàriament, de dur a terme les valoracions d'aquesta àrea.

Es parteix cada trimestre d'un nombre base de crèdits igual per a tots els interns del centre (10 crèdits), al qual s'afegeixen els crèdits obtinguts per les notificacions positives i es resten els crèdits negatius obtinguts pels diversos tipus de sancions, segons els criteris establerts.

3. *Àrea de sortides a l'exterior*: aquest factor s'ha de valorar en els casos en què l'intern hagi sortit a l'exterior (sortides programades o permisos ordinaris). El tutor o professional encarregat ha de valorar aquesta àrea (el professional acompanyant, en els casos de les sortides programades).

Els crèdits associats a l'àrea de sortides a l'exterior han de valorar el bon o mal ús d'aquestes sortides i l'aparició o no d'incidències negatives.

En funció d'aquestes àrees d'avaluació i els crèdits obtinguts en cadascuna, s'obté una valoració global que és la mitjana de les àrees valorades. Aquesta puntuació dona lloc a un determinat nivell de conducta (A, B, C o D). Segons el nivell obtingut, l'intern/a té opció a un ventall de guanys, abans esmentat. Els crèdits obtinguts durant un trimestre s'han d'utilitzar immediatament després de l'avaluació. Només es poden acumular per accedir a guanys en els quals es demani més d'una avaluació trimestral, però, en qualsevol cas, ha de quedar reflectit el guany pel qual s'acumulen. S'haurà de proposar a la Junta, o òrgan competent, perquè els aprovi els guanys que siguin de la seva competència.

El Sistema d'avaluació i motivació continuada és en suport informàtic, comprès en l'aplicatiu del Sistema informàtic penitenciari català.

Amb relació al desplegament previst en la mateixa Circular, en l'àmbit de la població del centre penitenciari de joves s'ha fet una adaptació que aproxima la realitat a aquest tipus poblacional. Les característiques principals són que les avaluacions són més personalitzades i freqüents (no trimestrals com preveu la de règim ordinari) i comprenen diferents àrees de la intervenció.

En els centres oberts, també opera un sistema d'avaluació i motivació (SAM) adaptat, diferent del que preveu la circular vigent sobre SAM (prevista per a règim obert i ordinari). L'especificitat es similar a la que opera per a joves (de fet, el SAM de joves s'inspira en el de medi obert), i es fa una avaluació més dinàmica i continuada, en períodes més curts i personalitzats. S'avaluen diferents àrees d'intervenció que corresponen a àrees més pròpies dels centres oberts (àrea personal, violència, addiccions, viària, laboral, formativa, sociofamiliar, reparació i institucional). Una altra diferència òbvia és que el tipus de reforçadors o beneficis són totalment diferents (temps de sortides, etc.).

Punts clau

- El *Programa de preparació de permisos* ofereix eines, estratègies i pautes de comportament que poden optimitzar el gaudiment de permisos i reduir-ne els riscos, tant els que podrien suposar una involució en el tractament, com els que podrien tenir a veure amb la reincidència delictiva.
- El *Programa de sortides programades* és una eina que s'ha incorporat a múltiples programes de rehabilitació, amb l'objectiu de fer un apropament a l'exterior amb més supervisió i control, i com a fórmula prèvia a l'aprovació d'altres sortides de més durada, amb un sentit de progressivitat en el tractament.
- El *Programa de prevenció de suïcidis* té com a objectius generals la detecció dels grups de risc i la prevenció de les conductes autolesives greus, i s'estructura en una fase de detecció de casos i contenció immediata i una fase d'intervenció directa.
- L'aplicació del *règim tancat* als interns extremament perillosos o manifestament inadaptats al règim ordinari requereix una intervenció intensiva i controlada, que garanteixi la seguretat i la convivència, i a la vegada potenciï l'aprenentatge de conductes prosocials en els interns, perquè s'adaptin posteriorment al règim ordinari.
- Hi ha una sèrie de competències en les quals molts delinqüents presenten mancances per a una bona adaptació social. L'entrenament en competències cognitivoconductuals s'ha revelat com el model més eficaç per modificar l'estil de pensament, i als centres penitenciaris catalans s'utilitzen alguns programes d'aquesta línia que s'emmarquen en el que seria la intervenció anomenada *Programa de pensament prosocial*.
- El *Sistema d'avaluació i motivació continuada* constitueix una eina per gestionar les recompenses recollides en l'article 263 RP, motivar el compromís de l'intern

amb el seu tractament i el compliment del PIT i valorar les propostes dels beneficis penitenciaris previstos en l'article 202.2 RP.

Bibliografia

Els programes d'intervenció que es detallen en aquest capítol tenen com a referència exclusiva les diferents circulars i instruccions de la Secretaria de Serveis Penitenciaris, Rehabilitació i Justícia Juvenil, d'ús intern.